

En regional analyse af bæreevnen udvikling i de færøske hauger

Jesper Brandt

1. Indledning

I tiden fra Færøernes første bebyggelse og indtil midten af forrige århundrede har fåreavlen haft en væsentlig økonomisk betydning på Færøerne. Den har imidlertid altid været drevet særdeles ekstensivt, baseret næsten udelukkende på græsning, således at fårene skulle kunne klare sig igennem vinteren uden vinterfodring og uden anvendelse af staldanlæg. Herved har arealproduktiviteten i fårebruget været meget snævert knyttet til græsningsarealernes naturlige bæreevne, ligesom fårebruget har været meget sårbart overfor udsving i de klimatiske forhold.

Den til græsningssystemet knyttede arbejdsindsats har således i første række indskrænket sig til opretholdelsen af en territorial græsningsstruktur, der

1) kunne sikre en så effektiv udnyttelse af græsningsarealerne som muligt, herunder kunne minimere den risiko for tab i strenge vintre (de såkaldte *felli*), der lå indbygget i den ekstensive drift,

2) kunne administreres i et i øvrigt åbent landskab, med færrest mulige konflikter imellem ejerne.

Fra et økologisk synspunkt vil man være

tilbøjelig til især at hæfte sig ved det første formål; primært at se græsningssystemet som en økologisk tilpasning med henblik på en optimal udnyttelse af den naturlige plantevækst. Denne betragtningstype har da også vist sig ganske frugtbar i flere sammenhænge (1).

Det må imidlertid ikke glemmes, at flere sociale forhold også har haft afgørende indflydelse på systemets udformning og produktivitet: Færøerne har i hvert fald siden den norske bosættelse været et klassesamfund, hvor menneskers udbytning af mennesker ikke nødvendigvis »optimeredes« bedst gennem den mest effektive udnyttelse af naturen. Således er græsningssystemet indirekte blevet påvirket af modsætningerne ikke blot mellem ligestillede ejere, men også mellem jordbesiddere og ejendomsløse, mellem småbønder og større – hovedsageligt kongsbønder, mellem bønder og lensherrer (kongen) og i nyere tid mellem bønder og det fremvoksende borgerskab (2).

Disse klasseforhold har været under stadig ændring og har varieret en del indenfor de forskellige dele af Færøerne. Dette har tydeligvis ofte vanskeliggjort den retslige regulering: Den omfattende lovgivning,

der lige siden *Seyðabrævið* (1298) har været bygget op omkring fårebruget, har nemlig primært taget sigte på at regulere de ejendomsræssige konflikter, der viste sig i forbindelse med administrationen af græsningssystemet. Ændringer i ejendomsforholdene har således krævet stadige ændringer i lovgivningen, ligesom regionale forskelle i ejendomsstrukturen har vanskeliggjort en ensartet lovgivning og retspraksis.

Det kan derfor ikke afvises, at hensynet til at kunne regulere de ejendomsræssige og sociale konflikter i tilknytning til fårebruget kan have været i modstrid med ønsket om en optimal udnyttelse af bæreevnen. Den lange demokratiske tings-tradition kan endvidere have bidraget til at give sådanne konfliktstyringshensyn stor vægt.

Det er netop formålet med denne artikel at søge at kaste lys over disse forhold:

Et afgørende instrument i administrationen af græsningssystemet har – i hvert fald siden 1200-tallet, og formentlig også længe inden da (3) – været fastlæggelsen af de forskellige græsningsarealers bæreevne med hensyn til får, på færøsk kaldet *seyðaskipan*. Denne *skipan* kan – omend med visse modifikationer – ses som et udtryk for produktiviteten inden for fårebruget. Da produktiviteten er snævert knyttet til de naturræssige betingelser kunne man ud fra en økologisk optimeringsbetragtning formode, at *skipan* historisk set havde holdt sig ret konstant.

Men det er ikke tilfældet. Allerede fra 1600-tallet meldes der om en stadig sænkning af *skipan*. De historiske kilder afslører endvidere betragtelige regionale forskelle i udviklingen, der giver mulighed for en nærmere vurdering af de årsager, der kan have ligget bag de historiske ændringer i *skipan*.

2. Fåreavlens placering i det færøske landbrugssamfund.

Allerede i den første beretning om Færøerne, der kendes, omtales fårene: Det er legenden om den irske helgen St. Brendan, der skulle have besøgt Færøerne i 545-46. Legenden er hidtil blevet betragtet som ganske tvivlsom (4), men nyere undersøgelser, og et forsøg på at gøre St. Brendan rejsen efter, har sandsynliggjort, at den faktisk har fundet sted (5). Legenden fortæller, at der var mange får på øerne, samt at disse var hvide.

Der er således grund til at antage, at fåreavlens har haft væsentlig betydning i keltisk tid på Færøerne, selv om visse ting tyder på at kornavl og kohold har haft større udbredelse på den tid end senere (6).

At der også omkring tiden for den norske bosættelse blev holdt får, fremgår af Dicuil's beretning fra 825 »De mensura orbis terrae«, i hvilken øerne beskrives som »plenae innumerabilis ovibus«, fulde af utallige får.

I Færeyingasaga, der beskriver Færøerne omkring år 1000, nævnes flere steder, at man holdt får som husdyr. Det er karakteristisk, at den første færøske skriftlige kilde, *Seyðabrævið* fra 1298, er et tillæg til Gulatingsloven, der netop omhandler de særlige færøske retsforhold omkring fårebruget.

Der eksisterer næsten ingen kilder fra det 14. og 15. århundrede: Dog kendes en kilde, *Hundabrævið*, fra ca. 1400, der opremses hvor mange hunde der måtte holdes i hver af de færøske bygder, en regulering, der netop havde betydning for fåreavlens. En række forhold tyder dog på, at opdyrkingen samt andre sider af landbruget også på den tid har haft større betydning i forhold til fåreavlens, end i senere tider (7,8).

Sandsynligvis tidligere, men under alle omstændigheder fra slutningen af 1500-tallet, fik fåreavlen betydning som grundlag for eksport. Stigende priser på verdensmarkedet i 1600-tallet bidrog til at fremme denne udvikling. Uld og uldprodukter udgjorde således over 90% af eksporten i 1700-tallet, og denne inkorporering i verdensmarkedet gennem uldproduktion og -forarbejdning gjorde fåreavlen til den økonomisk klart dominerende erhvervsgren i den færøske økonomi indtil fiskeriets opsving i 1800-tallet. Ikke for ingenting hed det i gamle dage: "Seyða ull er Føroya gull".

Fra et humanøkologisk synspunkt må det imidlertid fastslås, at omend fåreavlen har været af afgørende økonomisk betydning, har den dog formentlig altid været at betragte som et omend vigtigt supplement til indmarksbruget, der udgjorde fundamentet i det færøske landbrugssystem. Det ligger alene i det forhold, at der næppe nogen sinde i større stil har været inddraget produktion af vinterfoder til fårene, som en integreret del af det færøske landbrugssystem. Gennem en sådan sikring af vinterfoder ville den generelle arealproduktivitet godt nok kunne øges betydeligt, men kun på bekostning af et generelt fald i arbejdsproduktiviteten i fåreavlen. Det ville endvidere mange steder vanskeligt kunne undgå at øve en negativ indflydelse på indmarksbruget.

Men den ekstensive drift gjorde produktionen særdeles afhængig af ikke-kontrollerbare naturfaktorer, og driften var derfor også meget risikabel. Lucas Debes skriver således i 1673: »Udi disse faar bestaar indbyggernes rigdom, hos dennem som have mængden af dennem, hvilke dog ere faa, som have rigdom deraf; hvilken rigdom dog

er saare mislig, thi saa snart der kommer en streng vinter og faarene dør, saa ere de fast alle lige rige.« (9). Er mere end 1/3 af en hauges besætning død efter en sådan streng vinter, kaldes det på færøsk for *felli* (10). Det antoges i 1700-tallet, at et sådant *felli* i gennemsnit indtraf hvert 14. år. Svabo skriver om disse: »De største af slige Fedlir have været 1633...da Nordøerne, Østerøen og Strømøen i sær bleve medtagne....1717 var der og et mærkværdigt Fedli. Men det allerstørste er ældre end 1615, og derom har man kun mundlige Fortællinger. Det kaldes Svarta-Fedli, og skal næsten gandske have udslettet denne Art Dyr i Færøe. Saaledes fortælles der, at somme Have-Parter vare gandske øde, i andre fandtes 1, i somme 3 Faar «

De store variationer i udbyttet af fåreavlen som følge af disse *felli* kan blandt andet aflæses af tienderegnskaberne (11). Disse kan også fortælle noget om den geografiske fordeling. Heraf fremgår det f.eks. at det af Svabo nævnte *felli* i 1633 især ramte Nordøerne. En mere detaljeret anvendelse af tienderegnskaberne til belysning af variationerne i udbyttet af fåreavlen vanskeliggøres dog af, at uldtiende på den tid var meget ulige fordelt og forskelligt beregnet i de forskellige dele af Færøerne i 1600-tallet.

Selv en mindre nedgang i besætningen som følge af en streng vinter havde stor indflydelse på udbyttet af driften, idet man først måtte sikre, at der blev lagt lam til for at komme op på fuld besætning, før man kunne beregne normalt slagteudbytte igen.

I en indberetning om dødeligheden blandt fårene på kongsjorden i bygderne på Nordøerne 1801-2 (12) kan man få et indtryk dels af betydningen af et sådant *felli* for

produktiviteten, dels af de lokale forskelle i dødeligheden under et sådant *felli*:

Kongsbønderne i Norður í Vági (nu Klaksvík) ejede tilsammen 14 mark med en tilhørende besætning af 280 får, der i et middelår skulle kunne sikre et slagteudbytte på 196 får. I vinteren og foråret 1802 døde 120 får (61%), hvilket medførte at der i efteråret ikke kunne slagtes mere end 30 får, altså 15% af normalen. Andre steder, f.eks. på kongsgodset i byderne Múli, Skálatoftir, Mikladalur, Kunoy og Haraldssund var denne %-andel helt nede under 10. Svínøy og Fugloy var sluppet lettere, her var tallet mellem 30 og 45%.

3. Bæreevnen: Et instrument til produktionsoptimering og forebyggelse af konflikter.

Variationerne i dødeligheden under det *felli*, der er omtalt ovenfor, har delvis sammenhæng med den forskelligartede måde, hvorpå vejr situationen i vinteren 1801-2 indvirkede på det lokale geografiske miljø som betingelse for fåreavlen. Men den har også været under indflydelse af de arbejdsmæssige, herunder ikke mindst organiseringsmæssige tiltag, man var i stand til at føre ud i livet lokalt. Forklaringen på variationerne er altså af en meget kompleks karakter.

Den naturmæssige side kan belyses ved hjælp af landskabsøkologiske analyser og beskrivelser af de forskelligartede geografiske miljøer. Sådanne analyser gør det muligt bedre at forstå sammenhængen mellem produktivitet og geografiske miljø: Her drejer det sig ikke blot om betydningen af enkeltelementerne i naturmiljøet: Fordeling af relief, sol- og vindeksponering, ned-

bør, herunder sneleje, jordbund, vegetation m.v., hvis umiddelbare betydning for fårenes græsningsmuligheder let indses; men det drejer sig også om landskabsanalysen i den choriske dimension, dvs. landskabets heterogene opbygning, der bl.a. angiver fårenes muligheder i forskellige vejr situationer, herunder ikke mindst den generelle bedømmelse af vintergræsningsmuligheder i forhold til sommergræsningsmuligheder. Heraf afhænger bl.a. en bedømmelse af den lokale sammenhæng mellem fårebesætningens størrelse og risiko for stor dødelighed i strenge vintre (13). Denne sammenhæng er dog ikke blot betinget af lokale forskelle i landskabets udformning, men afhænger også af flere samfundsmæssigt bestemte forhold. Således har den måde røgten er organiseret på, samt de ejendoms mæssige forhold, stor betydning for mulighederne for produktionsforøgelse og for mulighederne for at kunne imødegå et truende *felli*.

Men også det generelle græsningstryk, der bliver lagt på arealerne er af væsentlig betydning: Med en lille besætning vil man ofte kunne klare de fleste vintre uden nævneværdig nedgang i bestanden. Ved en stor besætning, der også giver større udbytte i normale år, vil dødeligheden alt andet lige også øges, og den tid der går, før besætningen igen er oppe på normal størrelse, vil stige. En optimal besætning kan siges at ligge imellem disse yderpunkter, som det anskueliggøres af principskiten fig. 1.

Angives optimeringen ved arealet under kurven, udtrykker *skipan* i tilknytning til den fuldt optrukne den mest optimale løsning. For det ekstensive færøske fårebrug har fastlæggelsen af dette optimum naturligvis været af betydning, og det er derfor

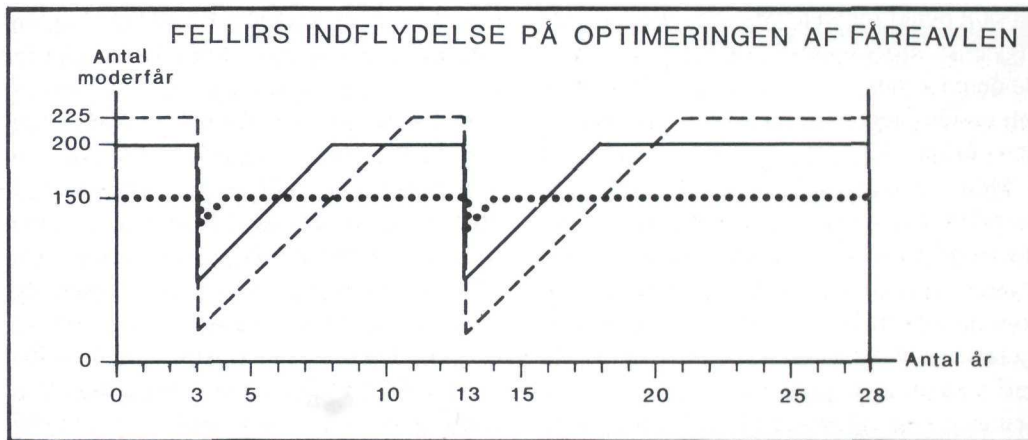

Fig. 1: Principskitse for *fellis* indflydelse på optimeringen af fåreavlen. Såfremt slagteprocenten er 50, vil det samlede udbytte i de viste 28 år for den fuldt optrukne

linie (normal *skipan* 200) være 2488, mens det for den stiplede (normal *skipan* 225) og den punkterede (normal *skipan* 150) vil være hhv. 2350 og 2088.

ikke mærkeligt, at de naturmæssige, økonomiske, juridiske og politiske problemer omkring fastlæggelsen og administrationen af denne *seyðaskipan* har spillet en ganske dominerende rolle for fåreavlen op til midten af forrige århundrede.

Således er bedømmelsen af variationerne i dødeligheden under et *felli* ikke blot et spørgsmål om analyse af, hvorledes vejr-situationen arter sig i et bestemt miljø anvendt til fåregræsning, eller en undersøgelse af de organisatoriske forhold – herunder ejendomsforhold – der knytter sig til fåreavlen: Det er i høj grad også et spørgsmål om bedømmelsen af, i hvilken udstrækning den normale *skipan* faktisk har ligget omkring dette optimum.

Svabo udtrykker disse forhold klart: »Det er en almindelig Erfaring i Færøe, at Udmarken kunde i gamle Dage føde flere Faar end nu om Stunder, og derfor regner man 2 Slags *Skipan*.

1) Den gamle *Skipan*, eller det Antal, Udmarken fordem kunde føde. Herom har man vel ingen Vished, men dog særdeles rimelige beretninger.

2) Den nye *Skipan*, eller den Besætning Udmarken, efter de fornuftigste Mænds Erfaring, nu kan taale, og som ikke kan overskrides uden stor Skade. Ja fornuftige Huusholdere gjøre sig det endog til en Regel: heller at tilsette under, end over nye *Skipan*, siden faarene da bedre gaae Vintere igjennem: og overdrives dette Antal, er Affaldet gjerne des større, uden at Vintere skulde være des mildere« (14).

Allerede i Seyðabrævið (1298) lovgives der om *skipan*: »Men *skipan* i udmark skulde mænd have det, som i gammel tid har været med mindre mænd se, at udmarken kan tåle mere; da må de have så mange, som de bliver enige om, og hver må have så mange får deri, som han ejer udmark til. Ligeså også om anden ejendom, kvæg eller heste;

da skal heller ingen have flere, end forud er afgjort mænd imellem; skal også ingen holde dem i andens udmark end sin egen; men om han holder, da svare han dertil efter loven« (15).

Men som det tydeligt fremgår af teksten, især de sidste linier, er formålet med denne lovtekst ikke at sikre så høj produktion som muligt, men derimod at anvende *skipan* som middel til at undgå retstvister mellem ejerne. Blev der sat flere får ud i en hauge end angivet af *skipan*, betød det at får fra denne hauge ville søge til de mindre hårdt græssede områder i andre hauger. Var der omvendt færre får end angivet i *skipan*, ville får fra andre hauger søge dertil. Hvad der lovgives om, er altså, at skal *skipan* øges, så skal ejerne være enige om det og gennemføre det samlet: Men forholdet mellem besætningsstørrelserne skal bevares som hidtil.

4. Sænkningen af bæreevnen i nyere tid.

Visse ting tyder på, at Færøerne i historisk tid har været ramt af en stadig sænkning af bæreevnen. Vi kan konstatere, at der i ind-

beretninger fra Færøerne fra 16-1700-tallet stadig klages over forringelsen af fåreavlen.

Debes lægger netop vægt på dette, hvor han i sin færøbeskrivelse omtaler *skipan*: »Formedelst saadan tilfald om vinteren, maa bonden være meget skødsom, at han ikke sætter mere faar til, end haven kan føde; og ved enhver bonde, hvor meget hans have kan bære og føde, hvilket de kalde skibning. Og erfare de, at haven kan ikke føde saa mange faar i disse tider som forud, thi naturen foroldes og forsvækkes.« (16).

I en betænkning fra 1696 beskriver systemmanden fra Sandø syssel, Poul Jacobsen, udviklingen i bæreevnen således: »Og som det befindes i sandhed, og daglig forfarenhed det udviser, paa mange steder, at indbyggerne nu ej kan naa den skibning med faarene, som er sat i gammel tid, men en del hager eller mark bærer og frelser ikkun halvparten saa mange faar, somme noget over halvparten, og naar det forsøges at holde faarene hen imod den gamle skibning, falder de af og dør, thi marken kan det ikke taale« (17).

Tablet 1

Skipan fordelt på sysler ifølge gl. skipan (begyndelsen af 1600-tallet?), nye skipan (omkr. 1780), og taxationen 1867-73. (18)

	Antal får:			Index:			Antal får pr. ha.:		
	gl. skip.	nye skip.	taxa-tion	gl. skip.	nye skip.	taxa-tion	gl. skip.	nye skip.	taxa-tion
Suðuroy	17.578	15.600	11.949	100	90	69	1.05	0.94	0.72
Sandoy	12.412	10.375	7.760	100	84	63	0.99	0.83	0.62
Vágar	11.220	8.820	6.730	100	78	60	0.60	0.47	0.36
Streymoy	21.740	16.110	15.549	100	75	71	0.55	0.41	0.39
Eysturoy	19.840	13.703	13.824	100	70	70	0.69	0.48	0.48
Norðoyar	13.759	10.931	8.296	100	79	60	0.57	0.45	0.39
Ialt	96.549	75.539	64.108	100	78	67	0.69	0.54	0.46

Også Svabo (1783) omtaler forringelsen af bæreevnen og angiver en række årsager til denne. Han angiver endvidere en statistisk oversigt over den gamle og nye *skipans* fordeling på sysler. Disse er nedenfor sammenstillet med tilsvarende oplysninger over *skipan*, som kan udtrages af taxationsprotokollen 1875.

Vedrørende nedgangen fra gl. til ny *skipan* skriver Svabo videre: »Af Have-Parter eller Udmarker i Færøe større eller mindre kan man nu sikkert ej regne mere, end 1/6 eller 1/7, der bære eller kunne føde den gamle ansatte Besætning af Faar; og de Have-Parter, der bære over den Gamle Skipan, ere neppe over 6 eller 8 og af disse er især Nolsøen mærkværdig, hvis Gamle Skjipan var 900, men nye nu, formedelst Indbyggenes Flid, Industrie og gode Huusholdning 1100. De øvrige føde nu i Almindelighed kun 5/6, 4/5 endog Nogle ikke Meget over 1/2 af den gamle Besætning.« (19).

Fra tiden for Svabos angivelse af den nye *skipan* og til den *skipan*, der opnås gennem den omfattende taxation, der finder sted på Færøerne 1866-72, sker der igen en nedgang i fårebestanden, der dog adskiller sig mærkbart fra den tidligere nedgang: *Skipan* for Suðuroy, Sandoy, Vágur og Norðoyar falder med 1/4, mens *skipan* for Streymoy og Eysturoy forbliver stort set uændret. Hermed ligner den regionale fordeling af *skipan* efter taxationsprotokollen mere fordelingen efter gl. *skipan* end fordelingen efter nye *skipan*: (Tabel 2)

Kun få steder kan vi mere lokalt følge udviklingen fra gl. *skipan* til taxationen: På Nólsoy, hvor Svabo bemærker en stigning fra den gamle *skipan* på 900 til den nye på 1.100, oplyser taxationsprotokollen om en middelbesætning på 920. Grímsfjall ved

Tabel 2Den regionale fordeling af *skipan* (%)

	gl. skip.	nye skip.	taxation
Suðuroy	18	21	19
Sandoy	13	14	12
Vágur	12	12	11
Streymoy	23	21	24
Eysturoy	21	18	21
Norðoyar	14	14	13
Ialt	100	100	100

Hvalba på Suðuroy kan på grundlag af Svabos oplysninger beregnes til at have haft en gammel *skipan* på 216. Her angiver taxationsprotokollen en besætning på 120 får. Den nye *skipan* ved vi derimod intet om her.

I forhold til taxationsprotokollens oplysninger har vi endnu en mulighed for at analysere Svabos oplysninger, nemlig i forbindelse med hans angivelse af »slagt i middel aar«:

Tabel 3:

Middelslagteudbytte i 1780 og 1870

	Slagt i middelår		1870 i % af 1780		Slagte-%	
	1780	1870	Slagt	Skip.	1780	1870
Suðuroy	5.900	4.727	80	77	38	40
Sandoy	4.000	3.117	78	75	39	40
Vágur	5.112	3.204	63	77	58	48
Streymoy	7.930	7.624	96	95	49	49
Eysturoy	7.600	6.426	85	100	55	46
Norðoyar	5.633	5.125	91	76	52	62
Ialt	36.175	30.223	84	85	48	47

For Færøerne som helhed svarer nedgangen i slagt til nedgangen i *skipan* i perioden 1780-1870: ca. 15%. Men hvor nedgangen i *skipan* koncentrerede sig på Suðuroy, Sandoy, Vágur og Norðoyar (og her var næsten ens, ca 25%), er nedgangen i slagt

(som et bedre mål for produktiviteten) mere varieret. Størst fald udviser Vágur (37%), mindst Streymoy (4%).

Bag denne forskellighed ligger en forskel i slagteprocent, som angivet i tabellen. Disse tal virker overraskende, idet de viser en stabilitet i slagteprocent for Suðuroy, Sandoy og Streymoys vedkommende, en markant stigning i Norðoyar Syssel, og et ligeså markant fald for både Vágars og Eysturoys vedkommende. Slagteprocenten i 1780 befinder sig dog i alle sysler indenfor de rammer, der også kendes fra taxationsprotokollen, hvor den varierer fra 36 til 68 (*feitilendi* undtaget).

Siden den første fåretælling i 1888 har bestanden af moderfår holdt sig ret konstant på mellem 64.000 og 72.000. Imidlertid er slagteprocenten generelt steget en del, og har de seneste år nærmet sig 70%. Slagteprocentens regionale fordeling har igen ændret sig. Således var fordelingen i 1969 følgende (idet det dog skal understreges, at tallene angiver gennemsnit for de nævnte øer, ikke sysler): Suðuroy 50, Sandoy 65, Vágur 73, Streymoy 67, Eysturoy 66, mens slagteprocenten for hele Færøerne dette år var 63 (20).

5. Vurdering af det statistiske materiale

I tilknytning til sin beskrivelse af forringelsen af bæreevnen anfører Svabo følgende meget vigtige fodnote: »Jeg maa eengang for alle erindre, at Bonden i Færøe tænker som andensteds. Naar man spørger ham om sine Næringsers Tilstand, og især om Faare-Avlen, hans Hoved Næring, hvad tænker du, *Philaletes!* han da troer, at Paalæg blive Følger af hans oprigtige Svar. Vel stræbte ieg i Færøe, hvor ieg kunde gjætte,

at slige Tanker ulmede, skjønt de ej yttredes, at overtude Bonden, paa Spørgsmaalet om min Reises Hensigt, at den kun havde en Lands-faderlig hensigt til Indbyggernes sande Vel og Oplysning. Der vare nok mange, der tilstoede denne min sandfærdige Forsikkring, Troe og Bifald, og gave uskrømte Svar paa mine Spørmaal; Men der vare andre, forførte enten af Ilde-sindedes Forestillinger eller en levende Frygt for Paalæg og Tab, hvis Svar man ej kunde lide paa. Man gjør mig viist Uret, om man enten i denne Hensigt, eller og i Henseende til Rubrikerne om Have-Parternes gamle og nye Besætning, samt Slagt, (..) vilde skrive deres Ufuldkommenhed paa min Regning. Jeg veed, ieg har gjort hvad ieg har kundet, saavel i dette, som i alt hvad *Instructionen* paalegger mig, og altsaa kan ieg med en rolig Samvittighed sige: — *hic murus ahæneus esto Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa*« (Så tryk som bag mure af malm skal du være, er din samvittighed ren og du aldrig må brødefuld blegne (Horrats))(21).

Som »Philaletes« kunne Svabo nu godt have uddybet dette noget mere, men det ville muligvis være blevet taget ham ilde op, ikke mindst af den færøske øvrighed: Der er ikke tvivl om, at mange bønder har haft mistanke til en sådan indberetning, men deres muligheder for at give urigtige oplysninger har været ganske forskellige. Hvor haugerne kun har været ejet af en enkelt person (og det vil i praksis i hovedsagen sige kongsbønder) har det vel været muligt at overdrive nedgangen i *skipan*. Men næppe, hvor der har været mange, mindre ejere: Dér har den rette *skipan* været almindeligt kendt. At Svabos nye *skipan* i forhold til den gamle er faldet mest på Streymoy og

Eysturoy, kunne på denne måde godt sættes i forbindelse med det forhold, at jorden her faktisk i større udstrækning end andre steder har været på få ejeres hænder. At omvendt Suðuroy angives at skulle have været ramt af en langt mindre nedgang end de andre sysler (10%) kunne så omvendt tilskrives det forhold at jorden netop her har været delt mellem et stort antal småbrugere, at oplysningerne her altså var mere sandfærdige, og at dermed den virkelige nedgang i *skipan* generelt skulle ligge i denne størrelsesorden.

Hvis Svabos oplysninger om den nye *skipan* af denne årsag skulle være behæftet med så stor usikkerhed som dette kunne antyde, er der grund til samtidigt at stille spørgsmålet: Hvad har egentligt været grundlaget for oplysningerne om den gamle *skipan*?

Det foreligger der ikke noget historisk vidnesbyrd om. Den gamle *skipan* blev ikke angivet i absolutte enheder (altså antal får indenfor et bestemt område) men indirekte som en funktion af marketallet. Svabo er ikke helt klar på dette punkt. På 850 skriver han: »I gammel Tiid haver Have-Partenes rette skjipan eller Hagteal været 40, 48, 50. Undertiden, men sjelden er en Have-Part ansat for dobbelt«. På 771 f. anfører han imidlertid: »Gl. Skjipan har i Færøe enten været heel, halv, dobbelt eller 3/4 (som i *Grims-Fjadr*, i *Qvalbøe*, hvor der har været 36 pr. Mk.). Siden disse Stykker af Udmarken ere efter Øjesyn allene tildelte efter Marketal i gamle Dage, (..) saa kan man ikke undre over, at der jo gives Have-Parter i Færøe, som rimelig aldrig haver kunnet føde det ansatte Antal; og atter igjen de, som have kunnet føde et større. Men i Almindelighed have Udmarkerne

Tid efter anden undergået den Forandring, at de nu ej kunne føde nær det Antal, som de forðum have kunnet.«

Når *skipan* blev angivet i forhold til marketallet for haugen (som en del af marketallet for hele bygdens udmarksareal) var det af hensyn til muligheden for fordeling og regulering blandt ejerne i overensstemmelse med marketalsystemet, som ejendomsforholdene juridisk var bygget op omkring, samt ikke mindst i forbindelse med udregning af skatter og afgifter. Der var tydeligvis tale om et groft mål (summeret op på sysler kan den side af usikkerheden dog næppe anses for særlig betydelig). Men når Svabo antyder, at der kan ligge en usikkerhed i, at marketallet skulle have været udgangspunktet, så er det næppe korrekt. Udgangspunktet har været bæreevnen, mens marketallet samt begrebet »fuld *skipan*« har været målestokke. At denne *skipan* oprindeligt oftest har været omkring 48 («40, 48, 50« hænger muligvis sammen med, at fastlæggelsen af marketallet kan have været under indflydelse af den værdi, fårebruget kunne tillægges (22).

Det er uvist om den gamle *skipan* hentyder til en samlet, evt. centralt registreret eller udført opgørelse, men derimod sandsynligt at det gælder den nye. Direkte historisk vidnesbyrd herom haves dog ikke. Men det er næppe urimeligt at antage, at den nye *skipan* er blevet til i forbindelse med de bestræbelser, der fandt sted i midten af 1700-tallet på at få gennemtrumfet fælleseje til fårene. Det forhold, at den gamle *skipan* generelt ikke var holdbar mere, kan have været yderligere anledning til at få fastlagt, eller i hvert fald få registreret en ny *skipan*.

Også taxationen 1867-73 var ligesom

Svabos undersøgelse – ja, måske i endnu større udstrækning – underkastet bøndernes mistanke om, at den skulle give anledning til højere skatter og afgifter. Der var »eksperter« involveret i arbejdet, og der blev gjort meget (i hvert fald formelt) for at sikre at der ikke blev taxeret galt. Alligevel er der næppe tvivl om, at de taxerede værdier – såvel angivelse af besætning som angivelse af normal slag – i høj grad beroede på de lokale ejeres egne skøn, hvor haugvandringerne i forbindelse med taxationen nok var lidt af en paradeforestilling.

At der har hersket tvivl omkring taxationen fremgår af, at der efterfølgende nedattes en revisionskommission samt et lagtingsudvalg, der skulle vurdere om taxationen faktisk var foretaget »i overensstemmelse med de vedtagne principper« (23). Denne revision medførte dog ingen generelle indvendinger imod taxationens angivelser af besætningsstørrelser eller antallet af slagtelam. Den væsentligste generelle kritik gik derimod på vurderingen af slagtelammenes bonitet, hvor der i revisionskommissionens beretning argumenteres for at de søndenfjords får generelt var vurderet for lavt i forhold til de nordenfjords (24).

En lokal, endnu ikke publiceret undersøgelse fra Øst-Sandoy har dog afsløret at taxationens angivelse af *skipan* i hvert fald i dette område har været sat i underkanten (25). I et tilfælde har en informant direkte angivet at have haft kendskab til, at oplysningerne i taxationsprotokollen om en bestemt hauge bevidst var sat for lavt. I et andet tilfælde afsløres det af en kendingskontrakt fra 1871, altså samme år som taxationen blev foretaget i området: Dala hagin i Skálavík blev af kommissionen antaget at kunne holde en besætning på 250 får. Men

samme år blev tinglyst en kendingskontrakt (26), hvoraf det fremgår at *skipan* ikke var 250, men må have været 350. Det er uvist, hvor almindeligt forekommende sådanne for lave ansættelser i taxationen har været. En systematisk gennemgang af kendingskontrakterne, der netop i stor udstrækning blev indgået i begyndelsen af 1870'erne efter haugelovens gennemførelse 1866, ville dog muligvis kunne kaste lys over dette spørgsmål.

6. Nogle årsager til nedgangen i *skipan*

Det kan på ingen måde afvises, at klimatiske ændringer kan have haft væsentlig betydning for udviklingen i bæreevnen. Historisk-klimatologiske undersøgelser fra England og Island tyder på at højere temperaturer generelt har domineret i middelalderen i det nordøst-atlantiske område, og at det blev koldere fra 1600-tallet til slutningen af 1700-tallet (27). Selv om oplysninger om f.eks. strenge vintre i såvel ældre som i nyere tid på Færøerne ikke korresponderer med tilsvarende oplysninger i England, er der intet der tyder på at den generelle klimaudvikling på Færøerne har adskilt sig fra naboområderne. En skønnet halvering af kornavlens på Færøerne fra 1630 til 1780 kan delvist også sættes i forbindelse med en sådan klimaforværring (28).

En sænkning af bæreevnen som følge af en klimaforværring må næsten automatisk have medført en tendens til overgræsning, fordi erfaringer fra en vis periode må have ophobet sig, før man har kunnet drage konsekvensen af den klimatiske betingede nedgang i bæreevnen. Netop i denne periode har man formentlig været meget tilbagehol-

dende med sænkning af *skipan*, fordi fårevlen da udvikledes til det altdominerende eksporterhverv. På den anden side kan en stadig og jævn nedgang i bæreevnen gennem to århundreder også have sat sine spor i den landbrugsmæssige praksis: Det kunne muligvis være dette, der kommer til udtryk, når Svabo skriver, at »fornuftige Huusholdere gjøre sig det endog til en Regel: heller at tilsette under, end over nye Skjipan..«.

Såfremt angivelserne af slagteprocenten er holdbare, er de interessante, idet sådanne måske i særlig grad kan tages som indikatorer for en evt. forringelse af græsningsarealerne. Flere forfattere har gjort opmærksom på sammenhængen mellem fødekalitet og fertilitet samt dødelighed blandt lam (29,30). Derfor kan udvikling i slagteprocent muligvis tages som en bedre indikator for evt. forringelser i græsningsbetingelserne end ændringer i *skipan* (forudsat at der kan ses bort fra evt. tilskudsfoeder). Flere skotske undersøgelser har forsøgt at anvende slagteprocent (egl. »lamning percentage«) til dette formål (31), dog ikke alle med held. Mather mener dog at kunne konstatere en sammenhæng i forbindelse med en undersøgelse fra det skotske højland: De vestligste dele af højlandet viser en nedgang i slagteprocent fra århundredeskiftet til i dag, der muligvis kan sættes i forbindelse med en generel forringelse af græsningsarealerne. Mather gør dog opmærksom på, at andre faktorer som klimavariationer, genetiske ændringer og røgtmetode kan være nok så afgørende.

De givne data for Færøerne fra 1780-1870 er imidlertid for få, usikre og spredte til at der kan drages nogle konklusioner ud af dem alene.

Hvad angår de regionale forskelle på ud-

viklingen i *skipan*, er der i forrige afsnit peget på nogle usikkerheder i forbindelse med indsamlingen af det statistiske materiale, der måske kunne forklare disse forskelle.

Når bæreevnen målt med gl. og ny *skipan* er faldet så forholdsvis mindre på Suðuroy end i de andre sysler, kan det dog også hænge sammen med andre forhold end fejl i det indsamlede materiale:

a) Den nye *skipan* kan til dels have været påvirket af indførsel af nye fåreracer. Bjørk skriver således: »På øen Ll. Dimon fandtes indtil 1866 nogle vilde får. De var ganske små, nærmest gedelignende. (...) Jeg antager, at det forholder sig således, at fårene på Ll. Dimon er den søndenfjords race i sin oprindelige skikkelse, kun i ringe grad blandet op med andre får, især efter de såkaldte »fellir«, hvor man i større eller mindre grad har måtte forny fårebestanden« (32). Ifølge Svabo blev der efter de såkaldte *svartafelli* i begyndelsen af 1600-tallet indført får fra Island til de nordlige øer, mens de sydlige øer fik ny stamme fra Shetland og Orkney (33). Heri begrundes Svabo opdelingen i to racer, en nordenfjords, der er betydeligt kraftigere og giver længere uld end den søndenfjords race. Den søndenfjords race er dog på sin side større end fårene fra L. Dimun. Såfremt gl. *skipan* skriver sig tilbage til før *svartafelli*, kan udviklingen i race altså dels forklare en generel nedgang i *skipan* (uden at produktiviteten af den grund behøver at være gået ned) dels at denne nedgang fra gl. til nye *skipan* var særlig stor på Streymoy og Eysturoy, hvor nu fårene er størst. Ligeledes kan indførelsen af en stor fårerace, der senere er blevet mindre gennem lokal opblanding el-

ler tilpasning, forklare at *skipan* netop på disse øer synes at holde sig ret konstant fra 1780 til 1870. Også de overraskende variationer i udviklingen af slagteprocent (tabel 3) kan muligvis hænge sammen med udskiftning af besætninger i forbindelse med forekomsten af *felli*.

b) Ejendomsforholdene har på Suðuroy adskilt sig noget fra den øvrige del af Færøerne, idet jorden i meget stor udstrækning blev splittet op i små enheder omkring midten af 1600-tallet, så at »medens en bonde tidligere besad 3 à 4 mark jord, var der nu 10 eller flere familier om 1 mark, hvorved indbyggerne vare forarmede« (34). Muligvis som følge heraf har fåreavlen her været mere intensiv. Som det senere skal påvises, har særeje til fårene været dominerende her, hvilket gav bedre mulighed for at administrere vinterfodring af får blandt de mindre ejere. Det lykkedes først at få gennemført fælleseje, *feli*, her i 1840'erne (og endda tvivlsomt, i hvilken udstrækning det nogen sinde blev overholdt (35)). Når nedgangen fra gl. til ny *skipan* ikke er så stor for Suðuroy som for den øvrige del af Færøerne, kan det altså også skyldes, at den mere intensive drift og stædige fastholden ved *kenning* modvirkede, eller rettere forsinkede nedgangen i *skipan*. Hermed er også peget på muligheden af, at den generelle nedgang i *skipan* hænger sammen med indførelsen af *feli*. Dette spørgsmål skal derfor nøjere vurderes i det følgende afsnit. Men det skal i denne forbindelse understreges, at den delvise omlægning af driften, der kan ses i sammenhæng med udviklingen af *feli* betyder, at udvikling i *skipan* ikke uden videre kan bruges som mål for produktivitetsændringer baseret på denne

overgang. Således kan ændringer i *skipan* føre til ændringer i slagteprocent, hvilket jo er afgørende fra et produktivitetmæssigt synspunkt.

7. Udviklingen i ejendomsforhold og den territoriale organisering af fåreavlen

Det er sandsynligt, at i hvert fald principperne og hovedtrækkene i opbygningen af græsningssystemet går meget langt tilbage i Færøernes historie. Debes skriver således: »Thi ligesom bonden kan have mange faar, hvilket er adskilligt, (thi somme have 200 faar, andre 300, 400 à 500) da ere de afdelte udi visse hjorder, hvilke de kalde øner, hvor udi kunne være 100 eller 150 faar, iblandt hvilke enhver hjord gaar altid paa sit sædvanlige sted, og ved bonden, hvor han skal søge hver hjord.« (36)

Selv om de få kilder, der eksisterer før 1600-tallet i høj grad netop vedrører fåreavlen (f.eks. Seyðabrævið fra 1298 og Hundabrævið fra ca. 1400), så giver disse desværre kun meget få direkte oplysninger om den territoriale side af græsningssystemet; men en række forhold kan dog udledes indirekte:

Af Seyðabrævið fremgår det indirekte, at der indenfor haugerne optræder en vis territorial opdeling af græsningen. Således står i afsnit 5: »Fårene skal drives ned der, hvor de er haugefaste« (37).

Seyðabrævið omhandler dog mest tvistighederne forskellige haugeejere imellem, f.eks. en række detaljerede regler om, hvordan man skal forholde sig, hvis en mands får tager fast ophold i en anden mands hauge. Og det er her interessant, at »fast ophold i andens udmark« defineres klart og ganske snævert: »Kun det får har

fast ophold i andens udmark, som dér har vintergræsning, og der læmmer om våren«. Netop i denne forbindelse omtales også den til røgtningssystemet hørende praksis; at røgte fårene mod hinanden:

»Men hvor mænds udmarksgrænser støde sammen, og faar gaa til møde imod hverandre, da skal den, som vil gaa til markeskel, skikke den bud, som ejer til møde imod ham, og skulle de begge gaa sammen. Men om den ene af dem ikke vil gaa, da gaa den, som stævnedede den anden, i sin udmark, men ikke i den andens uden lovlige vidner.«

De meget skrappe regler om færden i andres hauge står i nogen grad i modsætning til reglerne om regulering af græsningen indenfor haugen, hvor denne ejes af flere ejere. Samme paragraf afsluttes nemlig således:

»Men om mænd eje græsgange sammen og vilde faar, og nogle vil tømme dem, men nogle ikke, da skal den raade, som vil tømme, og vil bøde om sit fæ, men ej den, som spilder det for dem begge; ellers skal den, som ikke vil tage (faarene) hjem, svare til den skade, som sker paa hins faar, medmindre noget nødstilfælde indtræffer.«

Heri ligger et stærkt incitament til at sikre en klar territorial struktur indenfor haugerne, i hvert fald for de haugers vedkommende, hvor der var flere ejere. Og det har formentlig netop været et af Seyðabræviðs formål at få forbedret røgtningssystemet på grund af de stridigheder en ureguleret anvendelse af fælles hauge kunne give anledning til.

Seyðabrævið blev konfirmeret flere gange som det retslige grundlag for regulering af fåreavlen – senest i 1698, på et tidspunkt, hvor i hvert fald Debes kan beskrive

en græsningsstruktur, som i princippet svarer til den, vi også kender fra nyere tid. Seyðabrævið var på denne måde gældende indtil haugelovens ikrafttræden i 1866, og en stor del af dets regler har faktisk været gældende helt op til idag. Det er derfor næppe urimeligt at antage, at hovedtrækkene i det græsningssystem, som Seyðabrævið juridisk skulle sikre reguleringen af, ikke har undergået store forandringer i tidens løb. Hvad angår græsningssystemets historie går Barentsen endnu længere, idet han har fremhævet Seyðabræviðs »påfaldende store levedygtighed« som argumentation for, at dets bestemmelser formentlig »må være grundede i ældre stedlige vedtægter og retssædvaner« (38).

Alligevel er det sandsynligt, at den konkrete territorielle udformning af græsningssystemet har undergået mange mindre ændringer i tidens løb, først og fremmest i forbindelse med en stadig tilpasning af græsningsstrukturen til ejendomsstrukturen. Antageligt har de enkelte flokke, indtil fælleseje af fårene blev almindeligt, rent faktisk bestået af enkeltejernes egne får: Alle havde brug for hauge fra fjeld til fjære, og det er naturligt at forestille sig, at der nødvendigvis har måtte udvikle sig om end måske kun temporære aftaler blandt haugeejerne om, hvordan ejendommen til bestemte får skulle udmøntes græsningsmæssigt. Det er vel ligeledes tænkeligt, at småejerne har slået sig sammen for at røgte, hvad der kunne blive til en flok.

Den stærkere opdeling af ejendom, der satte ind formentlig fra begyndelsen af 1600-tallet, må yderligere have vanskeliggjort disse tilpasningsproblemer. Generelt må man forestille sig, at der har været en tendens til udvikling af et system, hvor det

var nødvendigt at indpasse et stigende antal små flokke som selvstændige elementer i græsningsystemet. Hvor man har kunnet enes om dette, behøver det næppe have ført de store problemer med sig. Men netop hvad angår den interne regulering af haugen angiver Seyðabrævið jo blot den »driftiges ret« (udover det overordnede krav om, at overholde *skipan* for haugen som helhed, jvf. afsn. 3).

Derfor kan den stadige opdeling af jorden meget vel have været en medvirkende årsag bag den generelle overgang til *feli* i nyere tid. Faktisk var baggrunden for at lagtinget i 1659 besluttede at indføre generelt forbud mod *kenning* en række retstvi-ster mellem ejere, der var uenige om den fælles hauges bæreevne. I alle disse sager blev ejerne dømt til at lægge deres fåreflokke sammen under fælles drift (*feli*), samtidigt med at privateje af får blev forbudt (39).

Overgang til *feli* lettede tydeligvis græsningspraksis indenfor de hauger, hvori mange ejere tog del, navnlig hvor ejernes indsats i arbejdet var meget forskellig. Dette fremgår klart af en betænkning, der blev udarbejdet i 1773 i anledning af en ansøgning om tilladelse til at holde får i *kenning*. I denne står bl.a. følgende:

»Den omsøgte *kending* bestaar udi, at hver af lodsejerne oppasser sine egne faar under deres særskilte mærker. Denne *kending*s fordel er, at da hver veed, hvad hans faar er, oppasser han dem som sin egen ejendom, følgelig det bedste han kan. Dens *mangler* derimod, at, da hver i saa fald ser mere paa sin egen end fælles profit, er den dygtige og lykkelige havgens besiddere. Dette gaa saaledes til: Den flittige og maa-ske mere formuende gaar idelig i havgen,

holder sine faar til de bedste pladser, hvor der er mest græs og mindst vanskeligheder. Grandens faar, som ej have det nær saa godt, dø bort; denne derimod er lykkelig med at fremavle sine. Han bliver i samme proportion rigere, som naboen hver dag gaar til agters; forestiller granderne, at det er bedre, han holder nogle faar over, hvad ham tilkom, end om havgen skulde ligge øde; lover at være færdig til at aftage sine faar, saa snart de andre kan komme sig. Hans grander gør nogle forgæves forsøg paa at komme af deres forfaldne tilstand; de faar og til gave og for penge nogle unge faar for at besætte sin andel; men den lykkelige har forekommet dem; de faar, som sættes paa haugen, ere uvante ved marken; lægge sig paa de angrænsende havgeparter, hvor de ikke taales, eller dø af sult, naar de af den velhavende bondes faar finder alt afædt; gaar det for groft, gøres granden en og anden smaa tjeneste for at tie. Endelig er den ulykkelige kommen i saadan tilstand, at det er raadeligst for ham at være fornøjet med, hvad der sker; han kan ikke undvære den heldiges hjælp, men da den ej sker omsonst, bliver han, hvad han har været, forurettet og elendig. Det er virkelig et moderat skildreri. Forbyde Gud, at det *overalt* skulde have været sandt og passende! men at ondskab endnu har udrettet *mere* paa sine steder, er alfor bekendt. Foruden tien-dens rigtigere erlæggelse i fællig end *kending* have saadanne uordener tilskyndet forrige lagmand og landfoged at udvirke det kongelige reskript af 19. augusti 1757 eller rettere at drive paa den i søjdebrevet anbefalende fællig.« (40)

Herigennem ses også, hvorledes den manglende mulighed for retslig regulering af græsningsstrukturen *indenfor* haugen

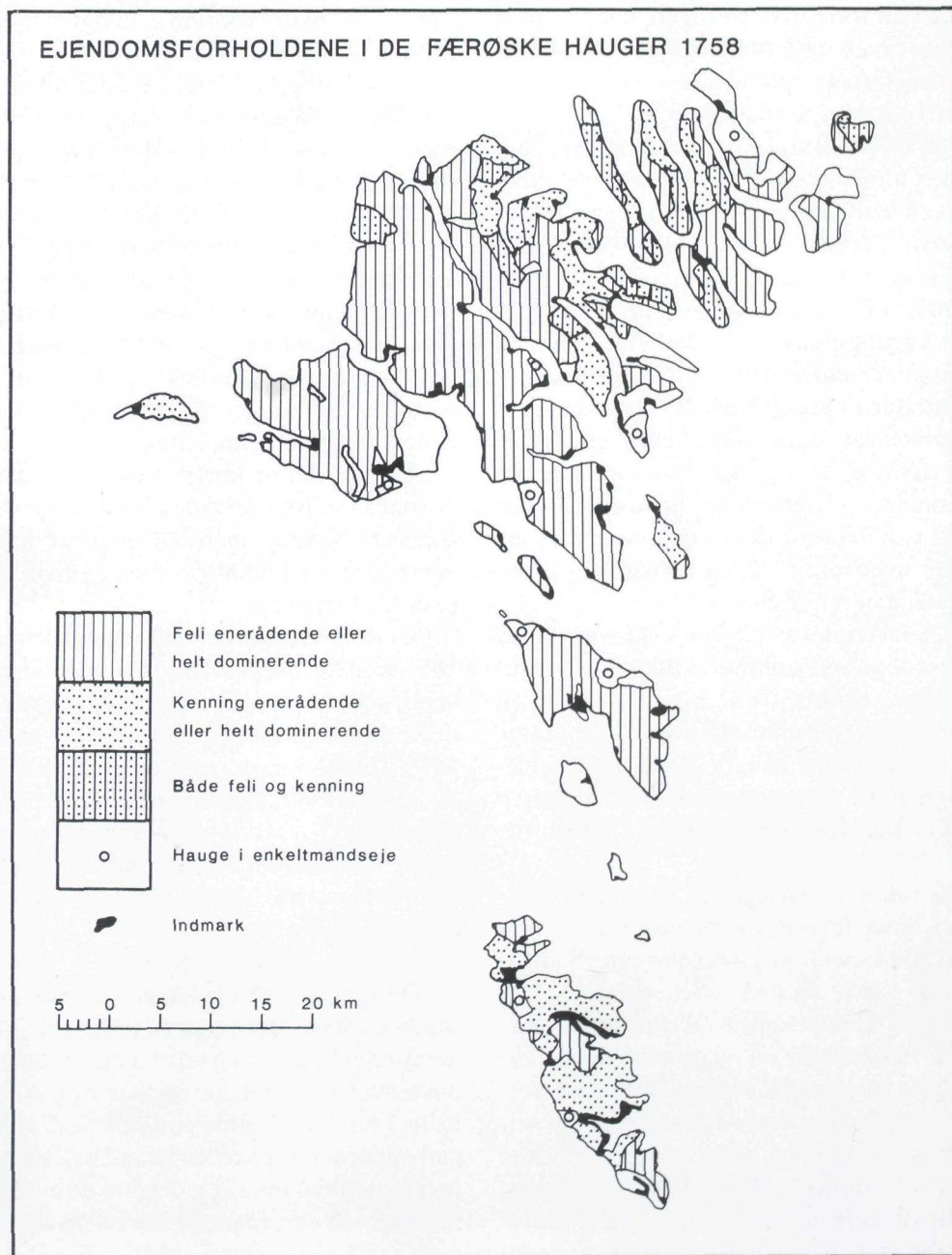

Fig. 2. Udbredelsen af særeje, *kenning* og fælleseje, *feli* på Færøerne i 1758. Kilde Indberetninger fra sysselmandene. Føroya Landskjalasavn, Tórshavn.

ikke blot førte til en dårligere udnyttelse af denne, men også til mange af de tvistigheder om fårenes ophold udenfor egen hauge, som omtales i Seyðabrævið.

At de problemer, der her beskrives, har været almindelige og også har været medvirkende til indførelsen af *feli*, fremgår af et reskript, der blev udarbejdet i 1757 angående »kenningssøjds« afskaffelse. Ved overgangen til *feli* skulle ifølge dette reskript tages udgangspunkt i ejernes efter marketal udregnede del af den *eksisterende* mængde moderfår i haugen (art. 2). Det udtrykkes eksplicit, at »Ingen skal kunne undskylde sig dermed, at han ikke har søjd over sin skibning; thi uagtet der er liden eller megen søjd paa haugen, skal dog sammenlæg ske efter ovenanførte 2den artikel, og ingen kending herefter tåles.« (41)

Da reskriptet af 1757 blev skrevet var *feli* allerede ganske udbredt. I tilknytning til reskriptets udarbejdelse blev foretaget en kortlægning af udbredelsen af *kenning* og *feli* i de færøske hauger. På basis af indberetningerne fra sysselmændene er udarbejdet et kort over fordelingen i 1758 (se fig. 2).

Kortet skal ledsages af nogle reservationer: Som det fremgår ovenfor var *kenning* (i al fald formelt-juridisk) blevet forbudt allerede i 1659 og forbuddet senere stadfæstet ved indførelsen af »Forordning af 2. april 1698 om får og quæg samt dets græsning og vare-tægt få Færøe«. Dette har formentlig medført megen forsigtighed m.h.t. indberetningernes udformning. Det kan bl.a. aflæses nogle steder, hvor hauger i enkeltmandseje er blevet noteret som værende under »fællig«. Decideret forkert var det jo ikke, og det kunne pynte på indberet-

ning, især hvor *kenning* i øvrigt var udbredt.

Der må dog også tages en del tekniske forbehold. Således har afgrænsningen af haugerne i visse tilfælde voldt vanskeligheder, idet inddelingen i en del tilfælde afviger fra den fra senere tid kendte (primært oversigtskortet fra 1910, baseret på Taxationsprotokollen). Indberetningerne er endvidere meget heterogene, hvad angår detailleringsgraden, og oplysningerne er derfor i nogen grad forenklede, ligesom oplysninger om ejendomsforholdene i visse hauger har måttet udelades.

Som det ses af kortet var *feli* på dette tidspunkt ganske enerådende på Streymoy, Vágar og Sandoy, mens *kenning* var dominerende især på Suðuroy, men også på store dele af Eysturoy.

Det er interessant, at lagtingets forbud i 1659 mod *kenning* faktisk blev søgt underkendt eller i hvert fald modificeret i forbindelse med indførelsen af forordningen af 1698. Denne var stort set en konfirmation af Seyðabrævið, dog med den væsentlige ændring, at *feli* skulle indføres, hvis en haugeejer i en fælles hauge insisterede på det: Indstillingen fra lagmanden, sorenskriveren m.fl. lød:

»De mænd / som eje haugen tilsammen / skulle have alle deris faar til fællig / og ikke herefter enhver for sig selv / men de som nu have hver sine faar for sig selv / og ikke i fællig / de skulde holde god skik / saa at ingen opnører flere faar end hand paa sin anpart kand tilkomme / og dersom de ej kand forligis / saa at somme vil have dem tilsammen i fællig / og somme ikke / da maa de raade som ville legge tilsammen i fællig /

dog maa den som mindre haver / end den anden / forskaffe sig saa mange faar / som paa hans anpart kand fornøden giøris.«

Som det ses havde man altså tænkt sig, at *kenning* fortsat skulle være lovlig, selvom *feli* fik en fortrinsstilling. Men på amtmand Gabels foranledning blev der i den endelige forordning tilføjet følgende, der rent faktisk ophævede denne mulighed for at kunne holde fårene i *kenning*:

»Og skal denne fællig og sammenlæg skee inden aar og dag fra denne voris allernaadigste anordnings publication / og derefter ingen faar taalis / som ej ere i fællig« (42).

Forordningen kom til at indeholde nogle yderligere skærpende bestemmelser om røgten i fælles hauge. Således blev det også forbudt haugeejerne at gå alene i haugen, men de skulle »holde samgang / det er de skulle alle om morgenen gaa tilsammen i haugen efter deris faar / og efter at de have taget deris faar eller uld / følge til sammen / om aftenen hiem igjen«. Dette gjalt »enten deris faar ere i fællig / eller enhver kand have for sig selv«.

feli har givet eksisteret i en del hauger før sagerne 1655-59, der førte til beslutningen om forbud mod *kenning*, men har næppe været almindelig. Bjørk (43) har gennemgået den ældste tingbog (1615-54) og har her kun fundet et sikkert eksempel på *feli*. Dette eksempel er fra Sandoy. Men *feli* har næppe været almindeligt her heller. Bjørk nævner 4 eksempler, der tyder på at der har eksisteret *kenning* ret generelt på Sandoy i første halvdel af 1600-tallet. Og ved fremsendelsen af betænkningerne m.v. i forbindelse med indførelsen af forordningen skriver amtmand F. von Gabel således:

»Sysselmanden i Norderø, Hans Han-

sen, og Sysselmanden i Sandø, Poul Jacobsen, haver sendt mig deres aparte meninger derhos, som in originali herhos følger, hvorudi jeg intet finder, som jo i lagmandens og hans adjungerede mænds forretning noksom er observeret, undtagen at efter sysselmandens paa Sandø anledning (paa det han sine Sandøs indbyggere, som ere uregerligere end andre, des bedre kan holde i tømme) maatte sættes udi den 5. articul in fine i steden for: Spage saa hver sine faar som ere og findes efter i haugen, denne commination: Bør enhver, være sig kongens eller odelsbonde, at spage sine faar, paa det ingen ulejlighed med ulovlig gang skal ske, saafremt leilændingen ikke vil have forbrudt sit fæste, og odelsmanden sine faar« (44).

Af Sandoy-sysselmanden Poul Jacobsens betænkning fremgår da også, at han netop peger på *feli* som en løsning på overgræsningen og tvistighederne, idet han anbefaler, »at hvor som helst mange ejer mark og hage tilsammen, og samme mark ej kan bekvemmelig deles i to, tre eller flere parter, da at alle faarene i samme mark lægges til hobe udi et fællag, og alle, som ejer i samme mark, hjælper til i betimelig tid, naar de bliver tilsagt, at røgte og forbedre baade mark og faar, hver paa sin anpart, under tilbørlig straf. Men hvor slig deling med marken vel kan ske, der gør enhver sig sit saa nyttig, som han kan, dog at enhver holder sine faar, nøed og ross i sin egen hage og mark, uden grander anderledes tilforn har været og herefter kan blive indbyrdes forligt derom. Og at der sættes en lovlig og tilbørlig skibning med faar og andet udi hver bygdelaag, paa hver mark og hage, saa vidt hagen eller marken efter de bedste mænds samtykke, som i marken og hagen

ejer, kan taale, og med andre gode mænd, som veed markens beskaffenhed og erkender det ret at være, til hjemtinget ved deres ed at bekræfte, og siden af rettens betjenter stadfæstes, hvor efter fornævnte skibning, som saa for retten bliver gjort, alle og enhver maa rette sig, og ikke formedelst en ulidelig skiben, som hidindtil er sket, fortrykke sin næste.« (45).

Her rides altså to løsninger op: Enten *feli*, eller opdeling af haugerne i mindre enheder, hvor det eneste problem angives at være bestemmelsen og overholdelsen af *skipan* for disse.

Det er tilsyneladende det, man har foretrukket at gøre på Suðuroy og en del andre steder. Sammenligner man kortet (fig.2) med oversigtskortet fra 1910, ses tydeligt, at størrelsen af *kennings*haugerne generelt er langt mindre end fælleshaugerne.

Når *feli* ikke blev indført generelt, hænger det givet sammen med ejendomsfordelingen og klasseforholdenes lokale udformning. Hvor der har været mange små ejere, og hvor disse har kunnet manifestere deres fælles interesser, har de kunnet fastholde *kenningen* på en for dem fordelagtig måde. Dette fremgår tydeligt af det meget udførlige kommissionsarbejde, der blev lavet i 1840'erne i forbindelse med et forslag til anordning om haugebrug på Færøerne. Man havde på vårtingene i begyndelsen af 40'erne indhentet udtalelser fra alle bygder, som tyder på, at billedet på det tidspunkt yderligere havde forskudt sig i *felis* favør, omend det regionale billede ikke synes at have ændret sig væsentligt siden 1757 (46). Af kommissionsbetænkningen fremgår at

»af de paa vaartingene afgivne erklæringer ses det, at den almindelige stemning

blandt indbyggerne er for fællig, idet kun Syderø Syssel og en del af Østerøens bøjgder have ytret sig til gunst for kending; dog er det almindeligt antaget, at kending vilde være til gavn efter et betydeligt affald, der er, naar havgens besætning er stærkt reduceret, og at det vilde være ønskeligt, at kendingen under saadanne omstændigheder ikke var absolut forbuden. Vi have paa disse grunde foreslaet, som den almindelige regel for havebruget, at søjden skal holdes i fællig, og at kending kun undtagelsesvis og under bestemte indskrænkninger skal kunne tillades«. (47).

Den daværende amtmand C. Dahlerup, der var tilhænger af *kennning*, tager i sine kommentarer netop fat i dette og skriver:

»At kending er langt fordelagtigere, navnlig for småejerne, end fællig, kan der ikke være to meninger om; og der er derfor al grund til at begunstige den« (48).

Hvor *kending* således i betænkningen af 1773 anføres at være til de rige jordbesidderes fordel, fremhæver C. Dahlerup her det modsatte synspunkt.

I al fald fremstår de sociale konflikter i tilknytning til diskussionen om *feli* og *kennning* som klart vigtigere end de overordnede produktivitmæssige synspunkter.

Generelt må det også formodes, at når man indførte *feli* omkring 1700, hang det sammen med udviklingen i ejendomsopsplitningen, der vanskeliggjorde den samfundsmæssige beherskelse af det komplicerede græsningssystem på en måde, der kunne varetage de rige jordbesidderes, herunder kongens interesser. Den ekstra indsats en intensivering af fåreavlen kunne føre til under *kennning*, kom fortrinsvis småejerne tilgode, samtidigt med at de overordnede problemer omkring især overgræsning blev

vanskeligere og vanskeligere at håndtere.

Når stemningen i 1800-tallet igen vendte, og det efter haugelovens gennemførelse i 1866 igen blev muligt at holde får i *kenning*, har det formentlig først og fremmest hængt sammen med, at småbønderne kunne finde støtte blandt det stigende antal ejendomsløse samt det gryende borgerskab og det voksende antal repræsentanter for dette indenfor øvrigheden. Men de organisatoriske og juridiske midler til at sikre, at den mere intensive drift ved *kenning* ikke førte til overgræsning og idelige konflikter forbedredes givetvis også. Når *kenning* alligevel ikke igen blev dominerende, skyldtes det dels de større jordbesidderes politiske styrke, men dog også, at udviklingen af intensiveringsmekanismer under *feli* samtidigt skred fremad og dermed gjorde det bedre »konkurrencedygtigt« rent produktionsmæssigt. Kommissionsarbejdet fra 1840 sigtede bl.a. netop på at fremme en sådan forbedret udnyttelse af *feli*: Det skete f.eks. gennem forslag om regler for bedre kollektiv vedligeholdelse af haugerne (par. 27-36), en styrkelse af søjdemændenes organisatoriske beføjelser (par. 37-57), samt et selvstændigt kapitel om »Forbedringer for søjden«, der især drejede sig om forskellige kollektive foranstaltninger til sikring mod tab i strenge vintre: opførelse af fårehuse og fælles avl af »hø til bedste for fårene i strengt vejr«, såfremt brugerne af halvdel af marketallet stemte for det. Det fremgår af bemærkningerne til forslaget, at man tydeligvis var indstillet på at måtte tvinge småejerne til at bidrage til disse forbedringer:

»Det her stedfindende og efter omstændighederne gavnlige fællesskab i udmarken gør det imidlertid meget vanskeligt at træf-

fe foranstaltninger i denne henseende; thi de mange smaa lodsejere, der jævnlig findes i en havgepart, have hver især kun lidet at tabe, og ere derfor ikke villige til noget offer for at konservere de kreaturer, hvoraf kun en ubetydelig del er deres, men de større lodsejere ville ikke udføre arbejder til bedste for faarene, naar smaamændene, som de her kaldes, ikke deltage deri« (49).

Siden er opførelsen af fårehuse dog rent faktisk blevet ganske almindelig. En væsentlig grund er, at det til en vis grad lykkes at finde en hensigtsmæssig kombination af *feli* og *kenning*. Ofte har dette drejet sig om at tilpasse *kenningssøjden* til de reelt eksisterende vinterfodringsmuligheder:

»Kending kan holdes enten i den hele havge, saaledes at dette havgebrug ganske udelukker fælliget, eller i kombination med fællig, og dette paa flere maader. Der kan nemlig holdes f.eks. 4 stkr. kendingssøjd til hver mark jord i havgen, og disse søjd blive da vinterfodrede, fordi de ere særlige personers ejendom, men den øvrige besætning i havgen lever eller omkommer for fællesmændenes regning. Ligeledes gives der enkelte havgestykker, hvor der kan underholdes en del faar om sommeren, men ikke om vinteren, fordi disse steder ere saaledes udsatte for visse vinde, at faarene ikke ville blive der, eller fordi sneen for meget sammenhober sig der. Fremdeles kan der i flere hushavger tillige med køerne haves faar om sommeren, men, da alt græsset i denne aarstid afædes, kunne faarene ikke frelses der om vinteren. De faar, som skulle holdes paa slige steder, maa fodres om vinteren, men dette sker ikke undtagen naar det er tilladt at have dem i kending; i saadant fald bestemmes der, hvor stor ret til sommergræsning paa slige havgestykker, der

kan tilfalde hver mark jord i havgeparten, og derefter fastsættes kendingens maksimum« (50).

Opsummerende kan det konstateres, at der er mange forhold, der taler for, at spørgsmålet om *kenning* eller *feli* kan have haft stor indflydelse på arealproduktiviteten i fårebruget, navnlig i ældre tid. Det må imidlertid også erkendes, at de statistiske oplysninger ikke er i stand til at underbygge en sådan tese. Godt nok synes *skipan* på Suðuroy, hvor *kenning* har været klarest dominerende siden *feli* blev påbudt, at være faldet mindst indtil slutningen af 1700-tallet, hvor Svabo gennemførte sin undersøgelse: Men i løbet af de næste 90 år falder den til gengæld så kraftigt her, at Suðuroys %-vise nedgang i *skipan* siden gl. *skipan* kommer til at svare til gennemsnittet for Færøerne. Der er intet, der tyder på at den regionale fordeling af ejendomsformerne ændrede sig væsentligt i den periode. Endvidere kan der, som nævnt i afsnit 5, stilles spørgsmålstegn ved validiteten af Svabos oplysninger, som muligvis overdriver nedgangen i *skipan* netop for områder, der ikke var domineret af *kenning*. Endelig må det konstateres, at udviklingen på Eysturoy, hvor der også har eksisteret en del *kenning*, ifølge Tabel 1 ser ud til at have været ganske modsat Suðuroy, idet *skipan* efter et voldsomt fald i 1700-tallet faktisk stiger i perioden frem til taxationen omkring 1870.

8. Konklusion.

Bæreevnen af de færøske hauger, udtrykt ved *seyðaskipan* eller slagteudbyttet,

har undergået stadige ændringer i historisk tid.

Der ligger mange kildemæssige problemer gemt i de data, der er anvendt til at bedømme udviklingen. Der er dog næppe tvivl om, at arealproduktiviteten i fårebruget i hvert fald siden 1600-tallet generelt har været dalende indtil midten af forrige århundrede, hvorefter den er begyndt at stige igen.

Det kan ikke afvises, at produktivitetsfaldet har været betinget af en gradvis klimaforværring, og at bæreevnen yderligere kan være blevet sænket, fordi klimaforværringen i sig selv har medført en stadig tendens til overgræsning.

Herved kan en forklaring på udviklingen umiddelbart holdes indenfor en generel økologisk ramme, hvor produktiviteten ses som udslag af en human-økologisk optimal udnyttelse af de naturmæssige betingelser.

Der er imidlertid principielt mange forhold, der taler for, at ejendomsforholdene, og her især overgangen fra *kenning* til *feli*, i sig selv kan have haft væsentlig indflydelse på bæreevnens udvikling. Denne overgang blev næppe gennemført for at modvirke tendenser til overgræsning, men var samfundsmæssigt nødvendiggjort som følge af de mange retstvister, der knyttede sig til administrationen af et stadigt mere opsplittet ejendomssystem, der ikke modsvarede den organisatoriske udformning af græsningssystemet.

Feli skulle på den ene side kunne betyde en mere hensigtsmæssig samlet udnyttelse af græsningsarealerne end *kenning*. Omvendt har *kenning* utvivlsomt betydet en mere intensiv arbejdsindsats for at sikre ekstra foder til vinteren, især hvor dette kunne sikre et stort merudbytte, og generelt

må det formodes, at *feli* skulle betyde en nedgang i produktiviteten.

En sådan begrundet produktivitets-sænkning kan der imidlertid ikke findes belæg for i de regionale data vedrørende *skipans* udvikling.

De regionale forskelle må snarere tilskrives indførsel af nye racer og ændringer i forholdet mellem *skipan* og slagteprocent.

Stigningen i produktiviteten, der kan konstateres siden slutningen af forrige århundrede (målt som stigende slagteprocent ved konstant bæreevne) har formentlig ligeledes flere årsager. I første del af perioden blev der mange steder foretaget en del dræning, især for at modvirke infektionssygdomme. Senere har man kunnet forebygge disse langt nemmere ved medicinsk behandling. Også opførelsen af fårehuse i udmarken er som ovenfor nævnt blevet almindelig, ligesom der i dag i større udstrækning ydes vinterfoder til fårene, om end det dog stadigvæk ydes meget begrænset.

Til trods for at slagteprocenten er steget betydeligt indenfor de sidste 90 år (fra 50 til 70%), er den dog stadig lav i forhold til andre områder, man skulle kunne sammenligne med: Således steg produktionen af lam pr. moderfår (der på Færøerne ligger mellem 5 og 10% over slagteprocenten, altså ca. 0.75) på Island i perioden 1950-1977 fra 1.07 til 1.42 (51).

Når bæreevnen trods disse forbedringer ikke er steget mere, skal det formentlig ses i sammenhæng med den generelt manglende røgt og ringe vedligeholdelse af haugen. Fårebrugets nyere historie og fremtidige muligheder ligger dog udenfor denne analyses formål.

Efterord.

Jeg vil gerne takke Fróðskaparsetur Føroya for støtte til rejse og ophold på Færøerne, samt bringe en tak til John F. West, samt Rolf Guttesen, der begge har foretaget en kritisk gennemgang af det manuskript, der har ligget til grund for denne artikel.

Noter.

1. Se f.eks. Brandt, J. og Rasmussen, R.O. (1979): Humanøkologisk beskrivelsesmetode. Forskningsrapport nr. 4 fra Inst. f. Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. RUC., og Brandt, J. (1984): Landscape ecological information through statistical analysis of the territorial structure of a sheep-grazing system, Faroe Islands. In Brandt, J. and Agger, P. (ed): Proceedings of 1st. Int. Sem. of Int. Ass. f. Landscape Ecology (IALE) on methodology in landscape ecological research and planning, Vol III, p. 43-58. GeoRuc.
2. Agger, P. og Brandt, J. (1975): Om økologi. Hans Reitzel. København.
3. Bærentsen, C. (1911): Ældre love og bestemmelser om landboforhold paa Færøerne. I 'Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af den færøske Landbokommission' (LBK), s. 3. København.
4. Bjørk, E.A. (1954-56): Færøsk bygderet. Bd. I, s. 65.
5. Chapman, P.H. (1973): The man who led Columbus to America. Atlanta.
6. Brandt, J. and Guttesen, R. (1978): Population and climate in the development of the faroese peasant society. Climatological papers no. 4, p.60-67. København.
7. Brandt, J. and Guttesen, R. (1981): Changes of the rural landscape on the Faroe Islands in the middle ages. I Hansen, V. (ed): Perm. Eur. Conf. f. the rural Landscape. p. 17-24. Copenhagen.
8. Bjørk, E.A. (1970): Svinehold på Færøerne i ældre tid. Fróðskaparrit 18. Bok. Tórshavn.
9. Debes, L. (1673): Færøe & færøa resarata. p. 123. Kiøbenhafn 1673. Facsimileudg. 1973, samt udgave fra 1963, Tórshavn.
10. Svabo, J.Chr. (1783): Indberetninger fra en reise i Færøe 1781 og 1782. p. 743. Udg. af N. Djurhus. København 1959.

11. Zachariassen, L. (1961): Føroyar sum rættarsamfelag 1535-1655. Ann. Soc. Scien. Fær. Supplementum IV. Tórshavn.
12. Indberetningen findes i Landsarkivet, Tórshavn.
13. Brandt, J. (1984), op. cit. p.48 ff., og Agger og Brandt (1975), op. cit. p.74 ff.
14. Svabo, op. cit. p. 770 f.
15. Oversættelse delvist efter Bærentsen, op. cit. p. 18.
16. Debes, op. cit. p. 117.
17. LKB, Tillægget, p. 69.
18. Svabo, op. cit. p.774, samt taxationsprotokollen 1873. Kolonnerne for antal pr. ha er udregnet på grundlag af en opmåling af Færøerne, se Brandt, J. (1973): Det færøske marketal som landbrugsmæssigt produktionsmål. Upubl. speciale fra K.U. Bilag 3.
19. Svabo, op. cit. p.772
20. Dimmalætting 28/2, 1974.
21. Svabo, op. cit. p.772 ff.
22. Brandt (1973), op. cit. p. 69.
23. Lagtingets betænkning af 24. august 1878. Landsarkivet. Tórshavn.
24. »Forhandlingsprotokollen for den ifg. lov af 29 marts 1867 angående en ny skyldsætning af jordene paa Færøerne nedsatte revisionskommission«. p. 50. Landsarkivet, Tórshavn.
25. Brandt, J. (1980): Historisk-geografiske studier i færøsk fåreavl. Dublikat fra Inst. f. geografi, samfundsanalyse og datalogi, RUC.
26. Bjørk (1954-56), op. cit. Bd. I, s. 78.
27. Lamb, H.H. (1965): The early medieval warm epoche and its sequéncé. Paleogeography. Amsterdam.
28. Brandt and Guttesen (1978): Op. cit. p. 62.
29. Griffith, J.C., Gunn, R.G. and Doney, J.M. (1970): Fertility in Scottish blackface ewes as influenced by climatic stress. J. agric. Science, Vol. 75, p. 485-8.
30. Gunn, R.G. and Doney, J.M. (1970): Some factors affecting reproduction rate in hill sheep. Rep. Hill Farming Res. Org. 5, p. 45-54.
31. Mather, A.S. (1978): The alleged deterioration in hill grazing in the scottich highlands. Biological conservation (14) p. 181-195.
32. Bjørk (1954-56), op. cit. Bd. I, p. 69.
33. Svabo, op. cit. p. 746.
34. Andersen, N. (1895): Færøerne 1600-1709. København. p. 160.
35. Bjørk (1954-56), op. cit. Bd. I, p. 75.
36. Debes, op. cit. p. 55.
37. LBK, Tillægget, p. 7 f.
38. Bærentsen, op. cit. p. 3.
39. West, J.F. (1975): The changing character of Faroese communal land tenure during the nineteenth century. Nottingham. Chapt. 3.4.
40. LBK., Tillægget. p. 76.
41. Ibid., p. 74.
42. Ibid., p. 60.
43. Bjørk (1954-56), op. cit. Bd. I, p. 72 ff.
44. LBK, Tillægget, p. 72.
45. Ibid., p. 69.
46. Et kort over ejendomsformernes udbredelse på dette tidspunkt lader sig desværre ikke konstruere, da alle aktstykker i denne forbindelse så vidt vides er forsvundet, jvf. LBK, Tillægget, p. 165.
47. LBK, Tillægget, p. 214 f.
48. Ibid., p. 256.
49. Ibid., p. 211.
50. Ibid., p. 222.
51. Dýrmundsson, O.R. & Hallgrímsson, S. (1978): Reproductive efficiency of Iceland sheep. Livestock production science, 5, p. 231 ff.

9. Abstract.

Until the Faroese sea fishing began in the middle of last century, agriculture was the dominant occupation. Sheepbreeding assumed an outstanding position, although it was carried on rather extensively.

Already in 1298 a special law for the Faroe Islands, *Seyðabrævið* (the sheep letter) was passed, which among other points stated that »the number of sheep to be kept on an area of pasture land shall be the same as it was in previous times, unless men see that it can accomodate more«. This figure, in the Faroese language called the *seyðaskipan* (or just *skipan*), expressed the carrying capacity of each individual location, and to this day, it is used as an expression of the optimum carrying capacity, for the various parts of the islands.

The *seyðaskipan* has changed through history, generally with a rather marked decline since the seventeenth century, but the

development is characterised by considerable regional differences.

It is the purpose of this regional study to judge, how the development of this optimum can be interpreted in a predominantly »human-ecological« way, and to stress some socio-economic features of development, which are necessary to explain the development.

Several circumstances have to be taken into account:

Systematic errors due to false information in surveys and taxations; changes in the sheep race due to replacement of the stock after an extensive mortality in connexion with a severe winter (a so-called *felli*), which could influence both sheep size and slaughterpercent; general trends in climatic variations and overgrazing related to these trends; changes in the territorial organization of the sheepgrazing system and especially the general development from private ownership to the single sheep (*'kenning'*), to joint management of the sheep, and ownership based on the

farmers' share of the total value of the village - the so-called 'markatal' (*'feli'*).

It is concluded, that a general reduction in the carrying capacity might be related to a climatic decline in connexion with, or even making worse, tendencies of overgrazing. The influence of the change from 'kenning' to 'feli' is given high priority too, and is also evaluated as a factor which should lower the areal-productivity and the grazing pressure. The reasons for this development has however no ecological explanation, but has been social induced because of the growing fragmentation of private property. A lowering of the areal productivity due to this change is not supported by the regional analysis.

A slight growing productivity in the last century (measured as a growing slaughterpercent in a period of constant overall *skip-an*) can be primary related to the introduction of drugs, which counteracts the generally declining efficiency in the use of the biological grazing potential, due to a steady lowering of the labour input.